

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

УДК 378. 148

Ю. Ф. Єщенко

Для характеристики професіоналізму фахівця нині все частіше використовується поняття професійної компетентності.

Різні аспекти проблеми компетентності вивчали вітчизняні та зарубіжні психологи і педагоги: М. П. Васильєва, Д. І. Дзвінчук, В. А. Козаков, Т. М. Лебединець, В. І. Лозова, А. К. Маркова, Л. А. Петровська, В. В. Пилаєв, Л. П. Пуховська, С. О. Сисоєва, А. В. Хуторської, Я. В. Цехмістер та ін. Деякі питання комунікативної компетентності розглядали О. І. Єлісєєв, Т. М. Кальченко, Н. А. Кулик, В. О. Тюріна. Але питання щодо особливостей та шляхів формування комунікативної компетентності викладача як складової його професійної компетентності залишилися недостатньо вивченими.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб показати доцільність використання психологічних ігор як способу формування та вдосконалення комунікативної компетентності викладача – складової його загальної професійної компетентності.

Аналіз наукової літератури свідчить, що педагоги і психологи, які досліджують проблему професійної компетентності, визначають її як складне, інтегроване особистісне утворення, котре має багато складових. Зокрема професійна компетентність педагога складається з досвіду, теоретичних знань, практичних умінь, особистісних якостей, що забезпечує готовність викладача до ефективного виконання педагогічної діяльності. Професійна компетентність включає в себе аналітичні, комунікативні, прогностичні та інші розумові процеси, потребує значного інтелектуального розвитку, дозволяє ефективніше здійснювати освітню діяльність і забезпечує процес розвитку та саморозвитку особистості [1].

Професійна компетентність – це особистісне утворення, яке забезпечує якісне виконання професійної діяльності. Тому особливості професійної компетентності фахівця визначаються особливостями його професійної діяльності.

Професійна діяльність викладача належить до категорії професій “людина – людина”, а отже потребує вміння ефективно спілкуватися з іншими людьми. Тому у викладача, крім змістовної та процесуальної складових, має бути сформована компетентність у спілкуванні (тобто комунікативна компетентність як складова його загальної професійної компетентності), яка передбачає наявність розвинутої адекватної орієнтації людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації та завданнях спілкування. Компетентність у спілкуванні визначається гнучкістю в адекватній зміні психологічних позицій, що є показником вмілого, зрілого спілкування.

Палітра спілкування вельми багата різноманітним видів, форм, засобів, що використовуються. За визначенням Р. С. Немова [3], спілкування – це обмін інформацією між людьми; їх взаємодія; це тип внутрішньовидових та міжвидових контактів, що супроводжуються обміном інформацією. Автор виділяє такі види спілкування: матеріальне – у процесі спілкування відбувається обмін предметами та продуктами діяльності; когнітивне – обмін знаннями; кондиційне – обмін психічними або фізіологічними станами; мотиваційне – обмін спонуками, цілями, інтересами, мотивами; діяльнісне – обмін діями, операціями, вміннями, навичками.

Професійна діяльність викладача передбачає наявність і здійснення всіх зазначених видів спілкування.

Компетентність у спілкуванні має інваріантні загальнолюдські характеристики. У різноманітних випадках спілкування інваріантними складовими виявляються такі компоненти, як партнери-учасники, ситуація, завдання. Варіативність зазвичай пов’язана зі зміною характеру

(характеристик) самих складових – хто партнер, яка ситуація чи завдання – та своєрідністю зв'язків між ними.

Специфіка професійної діяльності викладача полягає в тому, що вона дуже часто відбувається в умовно агресивному соціальному середовищі, за умов конфліктної ситуації, педагогічного конфлікту. (Конфліктна ситуація – це ситуація протиріччя, розбіжності поглядів, інтересів, позицій, точок зору, цілей двох або більше сторін-учасників.) Отже, викладач повинен уміти спілкуватися в такий спосіб, щоб студенти (курсанти), колеги, адміністрація почули його, захотіли зрозуміти і прийняти його точку зору, погодитися з нею і діяти в запропонованому напрямі, а для цього їм необхідно змінити свою думку, своє ставлення до ситуації, до співрозмовника, до його поглядів, цінностей. Це, зазвичай, складно зробити. Тому формування конфліктної компетентності як професійної якості, котра є складовою комунікативної, а отже й професійної компетентності викладача, є дуже важливим у його професійній підготовці.

У людей завжди існувала потреба бути, відчувати себе компетентними в спілкуванні. За визначенням, компетентність – це обізнаність, знання, авторитет людини у певній галузі. Отже, конфліктна компетентність – це, перш за все, певна система знань й умінь з конфліктології, а також у галузі спілкування; це опанування позиції партнерства, співробітництва на фоні володіння й іншими стратегіями поведінки в конфліктній ситуації.

Але знання про спілкування, способи та прийоми ефективного спілкування не забезпечують автоматично вміння ефективно спілкуватися. Оскільки людина – соціальна істота, її щастя і розвиток багато в чому залежать від ефективності відносин з іншими людьми. До того ж основою цивілізації також є співробітництво людини з іншими людьми та сумісна координація дій. Важливість умінь спілкуватися з іншими людьми не можна переоцінити. Але ефективні навички взаємодії з людьми не виникають самі по собі, їх необхідно навчатися.

Для плідних стосунків, щоб розвинути і зберегти їх, необхідно мати певні базисні навички. Вони, зазвичай, стосуються чотирьох галузей: 1) знання іншої

людини і довіра до неї; 2) точне і недвозначне розуміння один одного; 3) вплив і допомога один одному; 4) конструктивне вирішення проблем і конфліктів у відносинах.

Перша група – це навички саморозкриття, самоусвідомлення, самоприйняття і довіри. Друга – навички правильно і чітко повідомляти про свої думки і почуття у процесі спілкування. Особливо важливо передавати почуття теплоти і приємності. Третю групу складають навички підтримувати і впливати в процесі спілкування. Уміння допомогти іншій людині, коли в неї виникли турботи і проблеми, уміння передати, що ти співчуваєш і розумієш її проблеми, уміння заперечити, використати підтримку і моделювання, щоб вплинути на поведінку іншої людини – все це важливі уміння в міжособистісних стосунках. Четверта група – вміння вирішувати проблеми і конфлікти так, щоб це сприяло зближенню з іншою людиною, а стосунки набували подальшого розвитку.

Життєвою необхідністю сучасного суспільства є встановлення ефективних, продуктивних взаємовідносин між людьми. Отже, розвиток умінь взаємодіяти є необхідним. Особливо нагальним стає питання про уміння взаємодіяти, коли виникають різні конфлікти. Труднощі, що постають перед викладачами за умов педагогічних і міжособистісних конфліктів, що мають місце у навчальних закладах, пов'язані зі своєрідністю соціального контексту, зі специфікою особистісної культури, ідеологічних форм, соціальної ситуації.

Психічні перевантаження, котрих зазнає кожен викладач щоденно під час своєї роботи, руйнують його особистість, виснажують психоенергетику. Приходячи в аудиторію, перевтомлений викладач утрачає стан стабільності, який є необхідним для успішної педагогічної діяльності. Він стає занадто збудженим, дратівливим, починає тиснути на студентів, виявляє нетерпіння та гнів. Через хронічну перевтому викладач стає не готовим до позитивного сприймання нововведень у навчальному закладі, підвищення власної професійної компетентності.

Однією з форм активної допомоги викладачеві є психокорекційні методи, що сприяють розвитку в нього внутрішніх засобів автокорекції, саморозвитку і самовдосконалення. Однак не всі вчителі мають вільний доступ до психокорекційних занять.

Але існують розробки психологічних ігор, ігрових епізодів та вправ, які викладач може виконувати самостійно. Головне, що від нього потрібно, – це мати бажання зміцнити свою психіку й розвинути власну особистість.

Ігрові ситуації слід підбирати відповідно до конкретних ситуацій, що постають перед викладачем у роботі та сімейному житті – спілкуванні з “трудними” юнаками і підлітками, під час відновлення сил після напруженого заняття, при вирішенні педагогічних і сімейних конфліктів.

У педагогічній діяльності доцільно використовувати різні ігри та вправи (розробили Н. Роджерс (США), Р. Фішер та У. Юрі (США), В. Райх (Німеччина), Е. Берн (Англія) та інші), зокрема такі: ігри-релаксації – допомагають зняти психічне напруження і сприяють пригніченню негативних емоцій, гніву, дратівливості, підвищеної тривожності та агресії; адаптаційні ігри – спрямовані на полегшення та прискорення професійної адаптації молодих викладачів й досвідчених педагогів, які мають велику перерву в роботі; ігри-настрої (ігри-формули), розроблені на основі методу вербального самонавіювання (за Г. Ситіним) і спрямовані на відпрацювання впевненості в собі, любові до тих, хто навчається, схильності до педагогічної роботи, підвищення працездатності; ігри-звільнення – сприяють формуванню внутрішніх засобів бачення себе зі сторони, об’єктивного, відстороненого аналізу ситуації і свого місця в ній; ігри, що допомагають викладачеві спілкуватися зі студентами, батьками “трудних” юнаків, колегами по роботі, адміністрацією. Жінкам-викладачам корисно опанувати методи оптимізації сімейного спілкування з власним чоловіком і дітьми; ігри, що сприяють зміцненню стану внутрішньої рівноваги, стабільності та нейтральності в конфлікті; вправи для профілактики педагогічних конфліктів. У літературі детально описано технологію улагоджування конфліктів за методикою Д. Дана

(США); ігри, що допомагають викладачеві уникнути педагогічного маніпулювання та організувати реальне спілкування зі студентами (курсантами); ігри, що націлені на розвиток педагогічної інтуїції викладача, його тонкості та проникливості; вправи, що допомагають викладачу “читати” символічні засоби спілкування (Д. Нірінберг, Г. Калеро, США), а також правильно розуміти партнера по спілкуванню з перших хвилин бесіди.

Деякі вправи розраховані на індивідуальність викладача, деякі є психологічно нейтральними. Ігри-формули будуть корисними для людей з розвинутою здатністю до самонавіювання. Ігри-звільнення рекомендують викладачам, які схильні поринати у свої емоції, а отже особливо потребують допомоги щодо розвитку внутрішніх засобів неупередженого, об’єктивного аналізу власної поведінки.

Ігри можна проводити на заняттях (краще – наприкінці, коли виконана навчальна програма) або у призначений час (після занять, на перервах). Викладач може самостійно знайти зручний для себе час для виконання розвиваючих ігор, щоб студенти не втратили інтересу до навчання й водночас отримали задоволення від ігрових занять.

Особливе місце посідають так звані позиційні ігри (ігри-комунікації). Це зумовлюється тим, що процес педагогічного спілкування має певну структуру. Провідна її складова – це позиційна взаємодія [2]. Вона характеризується тим, що, спілкуючись з учнями та їх батьками, колегами по роботі, керівництвом школи, членами сім’ї, а також залежно від ситуації, викладач займає певні комунікаційні позиції: позицію “над” (тип А), позицію “нарівні” (тип Б), позицію “під” (тип В).

Взаємодія типу А (тобто “над” партнером по комунікації) характеризується тим, що активним, домінуючим суб’єктом спілкування є викладач. Він виявляє ініціативу, управляє, контролює і планує ситуацію, реалізує свої цілі. Партнер по комунікації залежить від викладача як ведучого суб’єкта спілкування. Такий тип комунікації є характерним для взаємодії “викладач – студент”. Взаємодія типу Б (“нарівні” з партнером по комунікації)

здійснюється в спілкуванні рівних партнерів, при якій обидва виявляють ініціативу і активність, намагаються зважати на мету та інтереси один одного, вступають у відносини взаємозалежності. Найчастіше цей тип взаємодії реалізується в спілкуванні “викладач – викладач”, “викладач – чоловік (жінка)”. Взаємодія третього типу В, у якій викладач є підлеглим стосовно партнера по спілкуванню, є характерним для його комунікативних контактів з керівництвом навчального закладу та працівниками органів управління освітою.

Для успішної педагогічної діяльності викладач повинен уміти посідати і змінювати комунікативні позиції залежно від того, з ким і коли він має комунікативний контакт. Але в реальному житті позиції зміщуються, а правила спілкування порушуються. Тому доцільно детально проаналізувати основні ситуації, у які потрапляє викладач, а також психотехнічну сторону реалізації здійснення комунікативних позицій, при цьому основну увагу приділити спеціальним ігровим вправам, спрямованим на вироблення внутрішніх засобів, які допоможуть викладачеві правильно зорієнтуватися в реальних ситуаціях та вибрати ефективну комунікативну позицію.

Цілі психологічних ігор – виключно психотерапевтичні: ігри сприяють гармонізації внутрішнього світу педагога, послаблюють його психічну напруженість, розвивають внутрішні психічні сили, розширюють професійну самосвідомість. Ігрові вправи допомагають викладачеві орієнтуватися у власних психічних станах, адекватно їх оцінювати, управляти собою, зберігаючи своє психічне здоров'я, і, як результат цього, досягати успіху в професійній діяльності, витрачаючи порівняно незначну нервово-психічну енергію.

Психотехнічні ігри не потребують багато часу і спеціальних приміщень. Самостійно чи разом зі своїм колегою-викладачем педагог може виконувати вправи на перерві між заняттями (у своєму кабінеті, на кафедрі або у викладацькій), на заняттях, коли студенти працюють самостійно, по дорозі на роботу чи додому. Якщо постаратися і сформувати в себе звичку до

психологічних дій, – виникне й потреба у психічній стабільності та внутрішньому порядку.

Отже, одним зі шляхів підвищення професійної компетентності викладача, зокрема формування та вдосконалення її важливої складової – комунікативної компетентності, є опанування прийомів психологічної самопомоги та методів раціональної комунікації. Це досягається за допомогою виконання викладачем спеціальних вправ і розігрування психологічних ігрових ситуацій, що відповідають реальним педагогічним ситуаціям, у яких викладач опиняється щодня.

Перспективним напрямком можна вважати розробку ігор, що передбачають вирішення конфліктних ситуацій, які потребують вибору та реалізації тих чи інших способів професійного спілкування.

Список використаної літератури

1. Васильєва, М. П. Деонтологічна компетентність педагога як мета деонтологічної підготовки / М. П. Васильєва // Проблеми сучасного мистецтва і культури : зб. наук. праць. – Х. : СТИЛЬ-ИЗДАТ, 2003. – С. 22–32.
2. Кроник, Е. А. В главных ролях : Вы, мы, он, ты, я / Е. А. Кроник, А. А. Кроник. – М., 1989. – 196 с.
3. Немов, Р. С. Психология. Т. 1 / Р. С. Немов. – М. : ВЛАДОС, 1995. – 576 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Романишина Л. М.